

Viktorija JOCYTĖ-BESPALOVA
Vytauto Didžiojo universitetas

Lietuvos konsulo Pietų Afrikoje Karolio Račkausko-Vairo veikla 1930–1932 m.

Santrauka. Straipsnyje pristatoma visuomenės veikėjo, rašytojo, vertėjo, diplomato Karolio Račkausko-Vairo (1882–1970) veikla diplomatinėje tarnyboje Pietų Afrikos Sąjungoje 1930–1932 m., einant konsulo pareigas Lietuvos Vyriausybės įkurtame naujajame konsulate Keiptaune. Šiame tyrime, remiantis archyvine medžiaga, periodika ir istoriografija, pristatoma pagrindinė Lietuvos diplomato veikla. Straipsnyje aptariamos šios veiklos: pranešimų Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijai rengimas, ryšių palaikymas ir pagalba išeiviams iš Lietuvos, prekybos ryšių mezgimas, informacijos apie Lietuvos valstybę sklaida. Konsulo parengti pranešimai yra itin svarbus šio pristatomojo straipsnio informacijos šaltinis, padėjęs geriau suprasti Pietų Afrikos konsulo kasdienybę bei veiklą.

Raktažodžiai: Karolis Račkauskas-Vairas, Lietuvos konsulatas Pietų Afrikos Sąjungoje, Lietuvos diplomatinė tarnyba.

Kuriantis moderniai Lietuvos valstybei, susidarė palankios sąlygos, ypač po 1922 m. jos pripažinimo *de jure*, megzti diplomatinius santykius ne tik su Europos, bet ir su kitų žemynų valstybėmis. Nors santykių užmezgimo priežastys apėmė įvairias sritis, daugiausiai dėmesio buvo skiriama prekybos ryšiams megzti ir įstaigoms, globojančioms savus tautiečius, kurti. Kadangi tarpukario Lietuvoje migracija į svečius kraštus buvo laisva¹, dalis gyventojų pasinaudojo šia galimybe ieškodami geresnių ekonominių sąlygų arba dėl to, kad tiesiog galėjo laisvai išvykti.

Emigracijos mastas dar labiau išaugo 1926–1930 m., kai dėl darbo jėgos pertekliaus Lietuvos valstybėje čia gyvenantys asmenys išvyko į tolimus kraštus: Kanadą, Pietų Ameriką ar Pietų Afriką. Pavyzdžiui, 1928 m. iš Lietuvos emigravo 8 491 asmuo, o į Pietų

¹ Čypaitė-Gilė, Dovilė, „Išvykstu, nes ten gyvena mano sužadėtinis.“ Žydų emigracijos iš tarpukario Lietuvos priežastys“, in *Migracija: sampratos ir patirtys*, sud. Margarita Matulytė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2022, 257.

Afriką – 970 asmenų.² 1930 m. jau buvo išvykę apie 400 lietuvių ir apie 50 000 žydų.³ Dėl nemažo emigrantų iš Lietuvos į Pietų Afrikos Sąjungą skaičiaus šiai valstybei buvo skiriamas didesnis dėmesys, svarstant užmegzti diplomatinius santykius. Be to, nuo 1930 m. Lietuvos valstybė daugiau dėmesio skyrė prekybos reikalams, todėl išaugo poreikis ieškoti naujų perspektyvų ir apsvarstyti naujo konsulato Pietų Afrikos Sąjungoje⁴, Keiptaune, steigimą.

Vis dėlto, prieš pradėdant konsulato steigiamuosius darbus, pirmiausia siekta išsiaiškinti, kokia yra lietuvių padėtis Pietų Afrikoje ir kokios realios Lietuvos konsulato įsteigimo galimybės. Šiam darbui atlikti Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija (toliau – LR URM) paskyrė įgaliotinį kunigą Juozą Janulionį. Jis Pietų Afrikoje viešėjo du mėnesius ir visą šį laiką važinėjo po Pietų Afrikos Sąjungos didžiuosius miestus: Keiptauną, Johannesburgą, Pretoriją, susitikdavo su iševiviais iš Lietuvos ir kitų valstybių diplomatais, rūpinosi dvasiniais klausimais, rengė viešas paskaitas, priimdavo vietos reporterius ir publikavo straipsnius apie tuometes Lietuvos aktualijas, įkūrė Pietų Afrikos lietuvių komitetą⁵ ir parengė išsamų dviejų mėnesių raportą LR URM.

1930 m. sausio 29 d. parengtame J. Janulionio raporte teigiama, kad Lietuvos konsulato Pietų Afrikoje įsteigimas yra itin reikalingas dėl vis didėjančio emigrantų iš Lietuvos skaičiaus ir ten jau gyvenančių lietuvių padėties gerinimo. Taip pat šiame dokumente pažymima, kad yra susidariusios palankios sąlygos vystyti prekybos ryšius, nes dauguma žymiausių vietos įmonių priklauso iš Lietuvos atvykusiems žydams, kurie yra suinteresuoti lietuviškomis prekėmis. Remiantis LR URM įgaliotinio raportu, Lietuva turi visas galimybes importuoti į Pietų Afriką medieną, odos ir gintaro dirbinius, sėmenų aliejų, degtukus, saldinius, degtinę, o iš Pietų Afrikos eksportuoti vilną, vyną ir vaisius.⁶

Neilgai trukus po raporto įteikimo konsulas Pietų Afrikoje buvo įsteigtas. 1930 m. vasario 1 d.⁷ eiti konsulo Pietų Afrikoje pareigas paskirtas diplomatinės patirties Londono pasiuntinybėje jau įgijęs Karolis Račkauskas-Vairas⁸, o balandžio 1 d. pradėjo veikti rezidencija Keiptaune⁹. Nuo 1931 m. Lietuvos konsului buvo priskirtos papildomos teritorijos: Pietų ir Šiaurės Rodezijos, Bechuanalando protektoratas, Kenijos kolonija, Ugandos teritorija ir Pietvakarių Afrikos mandato teritorija.¹⁰

² Povilaitis, Bronius, *Lietuvos žemės ūkis 1918–1940*, 2-asis leid. Vilnius: Tėvynės sargas, 1997, 21.

³ 1930 01 29 Kunigo J. Janulionio raportas iš Pietų Afrikos, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 648, ap. 1, b. 345, l. 2–3.

⁴ Dar kartais įvardijama kaip Pietų Afrikos Unija. Jos pagrindu vėliau buvo įkurta Pietų Afrikos Respublika.

⁵ Tomkus, Petras, „Afrikos įvaizdis Lietuvoje 1918–1940 metais“, in *Visuotinė istorija Lietuvos kultūroje: tyrimai ir problemos*. Vilnius: Versus aureus, 2004, 150.

⁶ 1930 01 29 Kunigo J. Janulionio raportas iš Pietų Afrikos, LCVA, f. 648, ap. 1, b. 345, l. 5.

⁷ Afrikos konsulato byla, Venclovų namai-muziejus, f. A-K.V.-1, AC2/70, GEK10407, l. 3.

⁸ Karolis Račkauskas-Vairas (gimė 1882 m. lapkričio 4 d. Šiaudinėje, Papilės vlsč., Šiaulių apskr., mirė 1970 m. Kaune) – Lietuvos diplomatas, vertėjas, rašytojas. 1900–1904 m. studijavo Kauno kunigų seminarijoje. 1905 m. išvyko į Sankt Peterburgą, 1907 m. – į JAV ir ten užsiėmė visuomenine veikla. 1923–1929 m. ėjo pirmojo sekretoriaus pareigas Lietuvos pasiuntinybėje Londone. Po diplomatinės karjeros jam buvo iškelta finansinė byla. Nuo 1933 m. užsiėmė žurnalistika ir vertimais. Nuo 1940 iki 1947 m. dirbo Kauno centrinės bibliotekos direktoriaus pavaduotoju. Įsteigė Petro Cvirkos muziejų Kaune.

⁹ 1930 09 25 Konsulato Pietų Afrikoje pranešimas Nr. 10, LCVA, f. 648, ap. 1, b. 45, l. 152.

¹⁰ Račkauskas-Vairas, Karolis, „Lietuvos konsulas Pietų Afrikos Respublikoje“, *Kardas*, 1997, nr. 7/8, 6.

Reikia pažymėti, kad iki šiol nėra daug tyrimų, skirtų visuomeninei ar diplomatinei K. Račkausko-Vairo veiklai, kaip ir jo asmeniui, apžvelgti. Apie jo veiklą Jungtinėse Amerikos Valstijose (toliau – JAV) 1907–1923 m. daugiau yra rašęs Juozas Skirius knygoje „Julius J. Bielskis (1891–1976): gyvenimas Amerikoje tarnaujant Lietuvai: JAV lietuvių veikėjas ir diplomatas“¹¹, kurioje protarpiais minima K. Račkausko-Vairo pavardė rašant apie Centrinio komiteto veiklą JAV, ir „Lietuvos valdžios ryšiai su JAV lietuviams 1926–1940 metais: suartėjimo kelių paieškos“¹², kurioje pateikiama informacijos apie K. Račkausko-Vairo veiklą, susijusią su Lietuvos išeiviais JAV. Alfonsas Eidintas veikale „Lietuva ir masinė išeivystė 1868–2020“¹³ plačiau aprašė K. Račkausko-Vairo atvykimo į JAV aplinkybes, jo visuomeninę veiklą ir būsimos diplomatinės karjeros užuomazgas. Apie K. Račkausko-Vairo diplomatinę veiklą Pietų Afrikoje yra rašiusi Karina Simonson straipsnyje „Karolis Račkauskas-Vairas ir Lietuvos pasiuntinybė Pietų Afrikoje“¹⁴: jame trumpai apžvelgė konsulato rezidencijos vietą ir konsulato uždarymo aplinkybes bei paties K. Račkausko-Vairo publikuotus atsiminimus apie Pietų Afriką. Egidijus Aleksandravičius knygoje „Karklo diegas“¹⁵, remdamasis K. Račkausko-Vairo prisiminimais, trumpai aprašė Pietų Afrikos Sąjungos lietuvių padėtį šioje valstybėje. Taip pat reikia paminėti Vitalijos Kasperavičiūtės sudarytą dokumentų rinkinį „Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920–1940 m.“¹⁶, kuriame yra publikuotas konsulo Pietų Afrikoje pranešimas. K. Račkausko-Vairo asmenybę ir viso gyvenimo veiklą bendro pobūdžio straipsnyje „Karolis Račkauskas-Vairas (1882–1970) – visuomenininkas, blaškomas politinių vėjų“¹⁷ aprašė J. Skirius. Vis dėlto nėra išsamesnių tyrimų apie K. Račkausko-Vairo asmenybę, ypač diplomatinę tarnybą, todėl ir Lietuvos konsulo Keiptaune veikla yra paliesta tik fragmentiškai.

Šio straipsnio tikslas – ištirti K. Račkausko-Vairo veiklą Lietuvos konsulate Pietų Afrikos Sąjungoje, Keiptaune, 1930–1932 m. Daugiausiai dėmesio tyrime skirta keturioms temoms: pranešimų LR užsienio reikalų ministerijai rengimui, ryšių palaikymui ir pagalbai lietuvių bendruomenei, prekybos ryšiams, reprezentacijai bei informacijos apie Lietuvą sklaidai. Šiame straipsnyje pasirinkta aptarti aukščiausias¹⁸ ir kartu paskutines K. Račkausko-Vairo eitas diplomatinės pareigas.

Tyrimas atliktas pasitelkus Lietuvos centriniame valstybės archyve ir šiuo metu jau panaikintame Venclovų namų muziejuje saugomą medžiagą. Naudingos informacijos

¹¹ Skirius, Juozas, *Julius J. Bielskis (1891–1976): gyvenimas Amerikoje tarnaujant Lietuvai: JAV lietuvių veikėjas ir diplomatas*. Čikaga: Lithuanian Research and Studies Center, 2004.

¹² Skirius, Juozas, *Lietuvos valdžios ryšiai su JAV lietuviams 1926–1940 metais: suartėjimo kelių paieškos*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2016.

¹³ Eidintas, Alfonsas, *Lietuva ir masinė išeivystė 1868–2020*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2021.

¹⁴ Simonson, Karina, „Karolis Račkauskas-Vairas ir Lietuvos pasiuntinybė Pietų Afrikoje“, *Bernardinai.lt*, paskelbta 2021 kovo 5, <https://www.bernardinai.lt/karolis-rackauskas-vairas-ir-lietuvos-pasiuntinybe-pietu-afrikoje/>.

¹⁵ Aleksandravičius, Egidijus, *Karklo diegas: pasaulio lietuvių istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013.

¹⁶ Kasperavičiūtė, Vitalija, *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920–1940 m.* Vilnius: Versus aureus, 2006.

¹⁷ Skirius, Juozas, „Karolis Račkauskas-Vairas (1882–1970) – visuomenininkas, blaškomas politinių vėjų“, *Lietuvos aidas*, 2013 vasario 8.

¹⁸ Prieš paskyrimą į Pietų Afriką, 1923–1929 m. K. Račkauskas-Vairas ėjo pirmojo sekretoriaus pareigas Lietuvos pasiuntinybėje Londone.

suteikė paties K. Račkausko-Vairo publikuoti prisiminimai leidiniuose „Rinktinė“, „Pasaulio lietuviai“ ir žurnale „Kardas“, E. Aleksandravičiaus knyga „Karklo diegas“. Papildomos informacijos gauta iš Petro Tomkaus straipsnio „Afrikos įvaizdis Lietuvoje 1918–1940 metais“, Dovilės Čypaitės-Gilės straipsnio „Išvykstu, nes ten gyvena mano sužadėtinis.“ Žydų emigracijos iš tarpukario Lietuvos priežastys“ ir Broniaus Povilaičio knygos „Lietuvos žemės ūkis 1918–1940“.

Karolis Račkauskas-Vairas diplomatinėje tarnyboje Pietų Afrikoje

Lietuvos konsulas Pietų Afrikoje buvo įkurtas šalia Liūto Galvos kalno, vienoje brangiausių Keiptauno rajonų vietų.¹⁹ Nepaisant to, dar prieš konsului išvykstant į Pietų Afriką, LR užsienio reikalų ministras jam pavedė pirmiausia susipažinti su sąlygomis Pietų Afrikoje ir tuomet pateikti LR URM rekomendacijas dėl tolesnės rezidencijos vietos ir konsulato likimo. Tai reiškia, kad konsulato rezidencijos klausimas vis dar buvo atviras. 1930 m. liepos 16 d. K. Račkauskas-Vairas pateikė dokumentą LR URM, kuriame, atsižvelgdamas į santykius su vietos lietuviais ir Vyriausybe bei prekybos ir pramonės klausimus, rekomendavo konsulatą perkelti iš Keiptauno į Johannesburgą tik tuo atveju, jei ministerija galutinai apsispręs neskirti garbės konsulo į Johannesburgą.²⁰ Viena iš pagrindinių priežasčių, nulėmusių tokią konsulo rekomendaciją, buvo kitų valstybių konsulatų veikimas Keiptaune. Šiame mieste konsulatus turėjo nemaža dalis Europos ir Pietų Amerikos valstybių, taip pat JAV.²¹ Šiame mieste veikė iš viso 23 konsulatai, todėl Keiptaunas buvo svarbus diplomatinis miestas. Iš 1930 m. rugpjūčio 21 d. LR URM atsakymo konsului Pietų Afrikoje žinoma, kad ši pritarė K. Račkausko-Vairo rekomendacijai dėl konsulato rezidencijos vietos palikimo Keiptaune.²² Vėliau K. Račkauskas-Vairas savo atsiminimuose kiek plačiau aprašė konsulato rezidencijos vietą: Lietuvos konsulas Keiptaune turėjo šiek tiek žemės su daržais ir gėlynais, buvo įsikūręs gražioje ir patogioje šio miesto vietoje.²³

Vienas svarbesnių įvykių, kuris neatsispindi LR URM archyvinėje medžiagoje, yra pirmoji Lietuvos konsulo kelionė iš Keiptauno iki Johannesburgo miesto. Siekis susipažinti su krašto ekonomine padėtimi ir susitikti su vietos lietuviais užfiksuotas Lietuvos konsulo Pietų Afrikoje prisiminimuose. Rašydamas apie ekonominę padėtį, K. Račkauskas-Vairas pabrėžė didelį ekonominį kontrastą tarp miestų ir priemiesčių, taip pat aptarė potencialius prekybos ryšius, pavyzdžiui, avių vilnos eksportą, kurį sėkmingai iki tol vykdė Didžioji

¹⁹ Vairas-Račkauskas, Karolis, „Pietų Afrikoje: nuo Madeiros iki Gerosios Vilties kyšulio“, in Vairas-Račkauskas, Karolis, *Rinktinė*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, 282.

²⁰ 1930 m. raporte J. Janulionis, dar prieš atidarant karjeros konsulatą Keiptaune, ragina URM nedelsiant įkurti garbės konsulatą Johannesburge, kaip pats autorius pabrėžia, – didžiausiame prekybos centre.

²¹ 1930 05 12 Lietuvos konsulo Pietų Afrikoje pranešimas Nr. 4, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 996, l. 15–17.

²² *Ibid.*, l. 14.

²³ Vairas-Račkauskas, „Pietų Afrikoje: nuo Madeiros iki Gerosios Vilties kyšulio“, 282.

Britanija.²⁴ Aprašydamas susitikimus su vietos lietuviais, konsulas pažymėjo, kad dauguma jų telkiasi Johannesburge. Šiame mieste konsului pavyko susitikti su keliolika šeimų iš Lietuvos, dirbančių Johannesburgo siuvyklose ar restoranuose. Minima ir Johannesburge įsikūrusi „Pietų Afrikos Lietuvių Draugija“.²⁵ Kadangi K. Račkausko-Vairo viena pagrindinių užduočių buvo teikti informaciją LR URM apie Pietų Afrikos ekonominę, politinę, socialinę ir kultūrinę padėtį, ši kelionė padėjo Lietuvos konsului surinkti daugiau naudingos medžiagos.

Analizuojant K. Račkausko-Vairo rengtus pranešimus LR URM Kaune, pirmiausia pastebima didelė pranešimų apimtis ir statistinių duomenų gausa. Kai kurie pranešimai apima nuo 60 iki 80 puslapių, juose pateikiama duomenų apie geležinkelių, uostų įrangą, darbininkų gaunamus priedus už viršvalandžius ir kita. Apžvelgus Lietuvos konsulo Pietų Afrikoje parengtus pranešimus ir surinktą informaciją spaudoje bei prisiminimuose, K. Račkausko-Vairo darbą galima suskirstyti į kelias grupes: pranešimų rengimas LR URM apie Pietų Afrikos kultūrą, ekonomiką, politiką ir socialinius klausimus, ryšių palaikymas ir pagalbos teikimas vietiniams lietuviams, prekybos ryšių paieškos, Lietuvos reprezentacija ir informacijos apie ją sklaida.

Pranešimų LR užsienio reikalų ministerijai rengimas

Viena svarbiausių Lietuvos konsulo pareigų buvo rengti pranešimus LR užsienio reikalų ministerijai apie Pietų Afrikos Sąjungos vidaus ir užsienio politiką. Pranešimai apimdavo bendro pobūdžio informaciją apie pramonę, ūkį, administraciją ar švietimą ir labai specifinę, kuria buvo siekiama atsakyti į LR URM kylančius klausimus. Šiuo metu turimais archyviniais duomenimis, K. Račkauskas-Vairas parengė 25 pranešimus: pirmą – 1930 m. balandžio 10 d., paskutinį – 1932 m. sausio 27 d. Kadangi Lietuvos konsulatas Pietų Afrikoje buvo panaikintas 1932 m. pradžioje, o pagal naująją ekonominių pranešimų rašymo tvarką, paskelbtą 1932 m. sausio 18 d., konsulatų ir pasiuntinybių ekonominiai pranešimai turėjo būti rengiami tik du kartus per metus, t. y. kas 6 mėnesius²⁶, tai leidžia teigti, kad 25-asis pranešimas buvo paskutinis. Vis dėlto straipsnio autorei nepavyko surasti visų Lietuvos konsulo parengtų pranešimų. Šiuo metu susipažinta su šiais: Nr. 1, 2, 3, 4, 8, 10, 11, 12, 20, 21, 24 ir 25. Remiantis šių pranešimų turiniu, juos galima suskirstyti į dvi grupes: bendrųjų žinių ir specifinių temų.

Bendrųjų žinių grupei priklauso pranešimai Nr. 1, 3, 4, 10, 20 ir 24. Jie apima bendras žinias apie Pietų Afrikos Sąjungą, juose apžvelgiama valdymo sistema, ekonominiai, socialiniai, kultūriniai, tarptautiniai klausimai, t. y. vidaus ir užsienio politika. Pranešimai Nr. 1, 3 ir 4 yra trumpi, apima tik bazines žinias apie Pietų Afrikos Sąjungos istoriją, valdžios įstaigas, rinkėjus, provincijų vyriausybę, teritoriją ir gyventojus (rases, tilybą), krašto apsaugą – sausumos ir jūrų pajėgas (šaukimą, šaulių draugiją, pajūrio apsaugą, rezervą, aviacijos korpusą ir laivyną), taip pat Pietų Afrikos Sąjungos įstatymus, Aukščiausiąjį

²⁴ *Ibid.*, 285.

²⁵ *Ibid.*, 296.

²⁶ 1932 01 13 Užsienio reikalų ministerijos Ekonominio departamento aplinkraštis, LCVA, f. 650, ap. 1, b. 29, l. 1.

Teismą, ryšio priemones (paštą, telegrafą, telefoną), finansinius klausimus (valstybės skolas, biudžetą, bankus ir paskolų teikimą).²⁷ Pranešime Nr. 4 atskleidžiamos gyvenimo Pietų Afrikos Sąjungoje sąlygos: produktų kainos, apranga, muitai, švietimas: už mokslą atsakingos įstaigos, mokyklos ir jų skirstymas pagal rases, raštingumas, mokestis už mokslą, techninės, žemės ūkio ir aukštosios mokyklos.²⁸ Tolesniuose pranešimuose išsamiai aptariama Pietų Afrikos Sąjungos vidaus ir užsienio politika, pateikiama reikšmingų statistinių duomenų bei priedų.

Pranešimai Nr. 10, 20 ir 24 užima nuo 60 iki 83 puslapių. Pavyzdžiui, daugiau nei pusė pranešimo Nr. 24 skirta britų kolonijoms ir protektoratams, pavestiems konsulatui, aptarti. Kiekviena teritorija aprašoma atskirai ir analizuojama pagal tam tikrus kriterijus, pvz.: žemės ūkis, švietimas, muitai, finansai, importas, eksportas ir kita.²⁹

Specifinių temų grupei priklauso pranešimai Nr. 2, 8, 11, 12, 21, 25. Šiuose pranešimuose apžvelgiamos konkrečios ir labai skirtingos temos, o jų apimtis labai varijuoja – nuo 9 iki 76 puslapių. Pavyzdžiui, pranešime Nr. 24 Lietuvos konsulas Pietų Afrikoje, LR URM prašomas, sudarė sąrašą asmenų (su jų trumpais gyvenimo aprašymais), kurių kandidatūras rekomenduoja garbės konsulo pozicijai Johannesburge užimti.³⁰ Pranešime Nr. 21 apžvelgiama visai kita tema – Pietų Afrikos Sąjungos susisiekimui sistemoms. Šiame dokumente daugiausiai dėmesio skiriama geležinkeliams, uostui, pašto, telegrafo ir telefono tarnyboms, aptariamas šių institucijų biudžetas, įranga, pagalbinės tarnybos, darbuotojai, administracija bei struktūra, aukštesniųjų valdininkų kvalifikacijos ir kitų darbuotojų atlyginimai bei priedai, Mechanikos departamentas, sandėliai, bufetų ir vagonų aptarnavimas, miegamieji vagonai, Propagandos ir turizmo skyrius, Londono ir Niujorko biurai, aviacijos administracija ir kita.³¹ Be to, pranešimo pabaigoje pridedami LR URM klausimai ir konsulo atsakymai, papildyti statistiniais duomenimis ir kita informacija.

Analizuojant šiuos pranešimus, galima pastebėti, kad šiam darbui konsulas skyrė daug laiko ir pastangų. Ataskaitų išsamumas ir duomenų gausa rodo, kad K. Račkauskas-Vairas buvo labai gerai susipažinęs su Pietų Afrikos Sąjungos vidaus ir užsienio politika ir siekė pateikti kuo smulkesnės informacijos LR URM.

Ryšių palaikymas ir pagalba lietuvių bendruomenei

1930 m. balandžio 18 d. pranešimu Nr. 2 konsulas informavo LR URM apie pagrindinio imigracijos įstatymo pataisą, numatytą Ministro Pirmininko generolo Hertzogo. Šioje pataisoje numatoma kvota, pagal kurią per metus į Pietų Afrikos Sąjungą bus įleidžiama tik 50 imigrantų iš Rytų ir Pietryčių Europos, įskaitant Lietuvą.³² Įstatymo

²⁷ 1930 04 10 Lietuvos konsulato Pietų Afrikoje pranešimas Nr. 1, LCVA, f. 922, ap. 1, b. 8, l. 19–23; 1930 05 02 Lietuvos konsulato Pietų Afrikoje pranešimas Nr. 3, LCVA, f. 922, ap. 1, b. 8, l. 29–35.

²⁸ 1930 05 12 Lietuvos konsulato Pietų Afrikoje pranešimas Nr. 4, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 996, l. 29–34.

²⁹ 1931 12 31 Konsulato Pietų Afrikoje pranešimas Nr. 24, LCVA, f. 648, ap. 1, b. 45, l. 58–97.

³⁰ 1932 01 27 Konsulato Pietų Afrikoje pranešimas Nr. 25, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1274, l. 2–5.

³¹ 1931 09 25 Konsulato Pietų Afrikoje pranešimas Nr. 21, LCVA, f. 648, ap. 1, b. 45, l. 232–308.

³² Račkauskas-Vairas, Karolis, „Pietų Afrikos Unija ir Lietuvos išeiviai“, in *Pasaulio lietuviai*, red. Petras Ruseckas.

pataisoje nurodyti ir kriterijai, kuriuos atitinkantiems asmenims bus suteikiami leidimai atvykti į šią valstybę. K. Račkauskas-Vairas pažymėjo, kad Keiptauno Parlamente įvedant šią pataisą buvo dažnai minimas Lietuvos vardas, o nustatytos kvotos įstatymas buvo nukreiptas prieš Lietuvos žydus.³³ Imigraciją varžančio įstatymo paskelbimas tiesiogiai palietė visus vietos lietuvius. Šiam įstatymui įsigalėjus, susidarė sudėtingos sąlygos vietos lietuviams išvykti į Lietuvą ir iš jos grįžti bei priimti gimines Pietų Afrikoje. Siekdamas išspręsti šias problemas, Lietuvos konsulas Pietų Afrikoje kreipėsi į tuometį LR užsienio reikalų ministrą Dovą Zaunių su pasiūlymu ir prašymu leisti Pietų Afrikoje gyvenantiems piliečiams ir nepilnamečiams, kilusiems iš Lietuvos, užsiregistruoti Lietuvos konsulate ir gauti išrašą, kuriame būtų nurodyta jų pilietybė ir konsulato užtarimas.³⁴ Šis dokumentas turėjo ne tik palengvinti sąlygas išvykti ir grįžti į Pietų Afriką, bet ir padėti sukurti glaudesnę ryšį su vietos lietuvių bendruomene. Iš 1930 m. gegužės 27 d. laikinai Teisių-administracijos departamento direktoriaus pareigas einančio Jono Aukštuolio laiško sužinoma, kad šis leidimas buvo duotas, tačiau registracija turėjo vykti iš dalies privačiai, nes įstatymo numatyta tvarka registracijos konsulate galimos tik pilietybės klausimu.³⁵ Vėliau K. Račkauskas-Vairas savo prisiminimuose rašė, kad šis „piliečių registravimas nustatė kontaktą tarp konsulato ir Lietuvos žmonių, gyvenančių dideliame Unijos plote. Tarp įsiregistravusių buvo asmenų iš abiejų Rodezijų ir Pietvakarių Afrikos mandatinės teritorijos“³⁶. Galima teigti, kad šis vietos lietuvių registravimas konsulate turėjo ne tik palengvinti jų kasdienybę, bet ir padėti užmegzti ryšį su konsulatu.

Tų pačių metų lapkričio 5 d. laiške Lietuvos pasiuntinybės Londone generaliniam konsului Kaziui Gineičiui Lietuvos pasiuntinys Pietų Afrikoje prašė, kad būtų suteiktas papildomas paskyrimo raštas, kuriuo konsulatui būtų pavestos papildomos teritorijos: Rodezija ir kitos britų valdomos teritorijos Afrikoje. Šį prašymą K. Račkauskas-Vairas motyvavo tuo, kad dabartinė egzekvatūra apima tik Pietų Afrikos Sąjungą, nors pagalbos reikia ir kitiems Lietuvos emigrantams, esantiems už Pietų Afrikos Sąjungos teritorijos ribų.³⁷ Tame pačiame laiške teigiama, kad apie šį pasiūlymą jau kelis kartus pranešta LR URM, tačiau atsakymo iki šiol nesulaukta. Vis dėlto nuo 1931 m. Lietuvos konsului buvo priskirtos papildomos teritorijos: Pietų ir Šiaurės Rodezijos, Bechuanalando protektoratas, Kenijos kolonija, Ugandos teritorija ir Pietvakarių Afrikos mandato teritorija.³⁸

Siekdamas palaikyti ryšius ne tik su Keiptaune, bet ir su Johannesburge esančiais lietuviams, Lietuvos konsulas Pietų Afrikoje kelis kartus lankėsi ir pastarajame mieste. 1931 m. birželio 10 d. laišku jis kreipėsi į J. Aukštuolį su prašymu leisti vykti į Johannesburgą. Šį prašymą nulėmė kelios priežastys, tačiau viena pagrindinių – pagalba Johannesburgo lietuviams organizuoti draugijos veiklą. Kaip minima laiške, K. Račkauskas-Vairas

Kaunas: Draugija užsienio lietuviams remti, 1935, 141.

³³ 1930 04 10 Lietuvos konsulato Pietų Afrikoje pranešimas Nr. 2, LCVA, f. 922, ap. 1, b. 8, l. 24–27.

³⁴ 1930 05 12 Lietuvos konsulo Pietų Afrikoje pranešimas Nr. 4, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 996, l. 24–25.

³⁵ *Ibid.*, l. 23.

³⁶ Vairas-Račkauskas, „Lietuvos konsulas Pietų Afrikos Respublikoje“, 6.

³⁷ 1930 11 05 privatus ir konfidencialus K. V. Račkausko laiškas Gineičiui, Venclovų namai-muziejus, f. A-K.V.-1, AC2/16, GEK10395, l. 3.

³⁸ Vairas-Račkauskas, „Lietuvos konsulas Pietų Afrikos Respublikoje“, 6.

Johanesburge užmezgė ryšius su vietos lietuviais ir pasiūlė jiems susiorganizuoti į Pietų Afrikos lietuvių draugiją. Kadangi vietos lietuviai išreiškė norą toliau plėsti draugijos veiklą, norint priimti panašius nuostatus, pagal kuriuos tvarkosi JAV lietuvių organizacijos, buvo reikalinga Lietuvos konsulo, kuris yra gerai susipažinęs su amerikietišku organizacijų modeliu, pagalba.³⁹ Šios draugijos veiklos sustiprinimas turėjo paskatinti lietuvių bendruomenę labiau įsitraukti ir kelti intelektualinį lygį, kuris, pasak ir paties J. Janulionio, buvo labai žemas.⁴⁰

Vis dėlto, remiantis archyviniais duomenimis, yra žinoma, kad lietuvių bendruomenė susidūrė su sunkumais. Lietuvos konsulo pranešime Nr. 25 LR URM 1932 m. teigiama, kad lietuvių draugijai trūko inteligentiškų, veiklių žmonių.⁴¹ Kituose miestuose situacija buvo dar prastesnė: Pretorijoje lietuviai neturėjo jokios organizacijos, o Keiptaune draugijos taip pat neliko.⁴² Dauguma lietuvių dirbo fabrikuose, keletas siuvyklose. Geresnės darbo pozicijos buvo užimtos specialistų iš kitų valstybių: Didžiosios Britanijos, Olandijos, Vokietijos, todėl lietuvių bendruomenėje buvo jaučiamas ir didelis lėšų stygius⁴³, kurio padengti buvo beveik neįmanoma, juolab kad pasaulyje dar nebuvo pasibaigusi Didžioji depresija. Be to, intelektualią veiklą išvystyti buvo sudėtinga ne tik dėl finansinių resursų ar inteligentiškų asmenų trūkumo, bet ir dėl lietuvių pasklidimo po Pietų Afrikos Sąjungą bei per mažo jų skaičiaus.⁴⁴

Lietuvos konsulo pranešime aptariama ir Lietuvos žydų bendruomenės situacija, kuri buvo kiek kitokia. Dokumente teigiama, kad, K. Račkauskui-Vairui pasiūlius, Johanesburge buvo neseniai įsteigta Lietuvos žydų organizacija „Lithuanian Association in South Africa“. Pasak konsulo, joje veikia nemažai inteligentijos atstovų, suprantančių, kaip turi būti organizuojama draugija ir jos veikla. Taip pat draugijai netrūksta lėšų, ji turi savo biurą ir skaityklą. Minėta organizacija turėjo savus įstatus, kuriais buvo siekiama palaikyti santykius su kitomis draugijomis ir gimtuoju kraštu, remti Lietuvos ir Pietų Afrikos Sąjungos prekybos santykius ir padėti Lietuvos išeiviams šiame krašte. Pranešime rašoma, kad Lietuvos konsulas prisidėjo prie organizacijos „Lithuanian Association in South Africa“ skaityklos papildymo, šiai perleidžiant atliekamus Lietuvos laikraščius ir keliolika egzempliorių brošiūrų bei knygų lietuvių ir anglų kalbomis.⁴⁵

Vis dėlto, apžvelgus šiuo metu surinktą archyvinę medžiagą, straipsnio autorei nepavyko aptikti daugiau duomenų apie Lietuvos konsulo veiklą Johanesburgo ar kitose lietuvių bendruomenėse. Galimos dvi to priežastys. Pirma – didelis atstumas (apie 1 400 km) tarp Keiptauno ir Johanesburgo miestų, todėl tokia ilga kelionė turėjo nemažai kainuoti, juolab kad Lietuvos konsulas Pietų Afrikoje neturėjo didelio biudžeto. Antra, Lietuvos konsulas

³⁹ 1931 06 10 konfidencialus V. K. Račkausko laiškas įgaliotam ministrui, Teisių-administracijos departamento direktoriui J. Aukštuoliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1137, l. 2.

⁴⁰ 1930 01 29 Kunigo J. Janulionio raportas iš Pietų Afrikos, LCVA, f. 648, ap. 1, b. 345, l. 4.

⁴¹ 1932 01 27 Konsulato Pietų Afrikoje pranešimas Nr. 25, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1274, l. 6.

⁴² Račkauskas-Vairas, „Pietų Afrikos Unija ir Lietuvos išeiviai“, 141.

⁴³ 1932 01 27 Konsulato Pietų Afrikoje pranešimas Nr. 25, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1274, l. 6.

⁴⁴ Aleksandravičius, *Karklo diegas: pasaulio lietuvių istorija*, 352.

⁴⁵ 1932 01 27 Konsulato Pietų Afrikoje pranešimas Nr. 25, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1274, l. 6–7.

neįdėjo pakankamai pastangų sukurti tvirtą vietos lietuvių bendruomenę, todėl jo veikla net ir daugiausiai lietuvių priėmusiame mieste nėra ženkli.

Prekybos ryšiai

K. Račkauskas-Vairas, siekdamas užmegzti prekybos santykius tarp Lietuvos ir Pietų Afrikos Sąjungos, ieškojo ryšių su įvairią produkciją gaminančių įmonių atstovais. 1930 m. gegužės 2 d. dokumente LR URM Lietuvos konsulas Keiptaune rašė apie pažintį su Pietų Afrikos Sąjungos verslininku Hiršu Hillmanu, prekiaujančiu mediena. Kadangi šis asmuo supirkinėja medieną iš Rusijos, Estijos ir Suomijos, o Lietuva turi didelę dalį miško gauti iš Rusijos, K. Račkauskas-Vairas užsiminė apie galimą šios medienos pardavimą H. Hillmano įmonei. Kaip teigiama laiške, H. Hillmanas susidomėjo prekybos reikalais su Lietuva ir, kadangi artimiausiu metu planavo vykti į Estiją ir Suomiją, pareiškė norą apsilankyti ir Lietuvoje bei susitikti su LR finansų, žemės ūkio ir užsienio reikalų ministrais.⁴⁶ Iš tolesnių duomenų žinoma, kad ši informacija buvo perduota Jurgiui Baltrušaičiui, Lietuvos pasiuntiniui Maskvoje, ir bandoma iš naujo iškelti klausimą dėl Rusijos miškų, turimų grąžinti Lietuvai.⁴⁷ Be to, su H. Hillmanu buvo susitikęs ir anksčiau Pietų Afrikoje viešėjęs J. Janulionis, todėl šis anksčiau užmegztas kontaktas galėjo teikti vilčių.

Kadangi didžiausia prekyba ir pramonė vyko Johanesburge, Lietuvos konsulas Pietų Afrikoje prekybos ryšių neretai ieškojo šiame mieste. 1931 m. laiške J. Aukštuoliui K. Račkauskas-Vairas rašė, kad Johanesburge yra svarbių įmonių, galinčių padėti Lietuvos eksportui. Siekiant užmegzti prekybos ryšius, reikalinga plačiau aptarti visas sąlygas susitikimų metu ir tartis dėl tokių prekių kaip audiniai, kartonas, gintaro gaminiai, saldainiai ir kita. Jis taip pat atkreipė dėmesį, kad Lietuvos konsulatas neturi jokių prekių pavyzdžių, kuriuos galėtų parodyti per oficialius susitikimus su Pietų Afrikos verslininkais, o tai labai apsunkino konsulo darbą ir prekybos ryšių mezgimą, juolab kad konkurencija šioje valstybėje buvo labai didelė.⁴⁸ K. Račkauskas-Vairas taip pat pažymėjo, kad šiuo klausimu kreiptasi į Ekonomikos departamentą, tačiau kadangi reikalingų pavyzdžių nesulaukė, prašydamas leidimo grįžti į Lietuvą, siekė pats tų pavyzdžių atvežti į Pietų Afriką.

Nepaisant to, ilgainiui atsirado prekybos santykių tarp Lietuvos konsulato ir Pietų Afrikos įmonių apčiuopiamų užuomazgų. 1932 m., rengdamas 24-ąjį pranešimą LR URM, K. Račkauskas-Vairas plačiau aptarė Lietuvos prekybos Pietų Afrikoje galimybes. Šiame pranešime jis parengė sąrašą produktų, kuriais Lietuva galėtų prekiauti Pietų Afrikoje: įvardijamos tokios prekės kaip saldainiai, džiovinti ir marinuoti grybai, rauginti agurkai ir kopūstai, audiniai, tektūra, avalynė, lentos dėžėms, obuoliai ir bulvės. Plačiau aptardamas galimą rinką šiems produktams, Lietuvos konsulas pažymėjo, kad yra įmonių, susidomėjusių keletu iš šių produktų. Konsulatui užmezgus ryšius su įmonėmis „Lawrence & Co.“ ir

⁴⁶ 1930 05 12 Lietuvos konsulo Pietų Afrikoje pranešimas Nr. 4, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 996, l. 22.

⁴⁷ *Ibid.*, l. 21.

⁴⁸ 1931 06 10 konfidencialus V. K. Račkausko laiškas įgaliotam ministru, Teisių-administracijos departamento direktoriui J. Aukštuoliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1137, l. 3–4.

„Cherry“ Keiptaune, šios gavo teisę parduoti pirmąją nedidelę saldinių „Birutė“ partiją, kuri sulaukė palankaus įvertinimo ir drauge paskatino paklausos atsiradimą ir kituose miestuose.⁴⁹ Kitų prekių: grybų, raugintų agurkų ir kopūstų, taip pat saldinių importu buvo susidomėjusios kelios įmonės: H. Katzenellenbogeno, kilusio iš Plungės, įmonė Pretorijoje, užsiimanti prekyba urmu ir importu⁵⁰, įmonė „Patlansky Bros.“ Johannesburge ir įmonė „Van der Byl“ Keiptaune. Vis dėlto Lietuvos konsulas dar kartą pabrėžė, kad dėl kitos produkcijos, t. y. audinių, tektūros, avalynės ir lentų dėžėms, konsulas negali vesti jokių derybų, kol nebus gauta pavyzdžių ir kainoraščiai.⁵¹ Įdomu tai, kad ši problema įvardijama ne viename K. Račkausko-Vairo rengtame dokumente per kelerius metus, todėl, remiantis paskutiniais Lietuvos konsulo pranešimais, akivaizdu, kad ši problema taip ir nebuvo iki galo išspręsta per visą konsulato veiklos laikotarpį.

Lietuvos konsulatui bendradarbiaujant su vietos įmonių ir transporto atstovais, iškilo idėja steigti Lietuvos–Afrikos importo ir eksporto bendrovę „Limited“ pagrindu. Tačiau šiuos planus teko atidėti dėl visame pasaulyje vykusios ekonomikos krizės ir sunkių prekybos su Europa sąlygų. Šią idėją planuota kelti iš naujo stabilizavusis pasaulio ekonomikai ir prekybos santykiams su Europa⁵², tačiau tokios galimybės Lietuvos konsulas nesulaukė.

Kaip teigiama K. Račkausko-Vairo parengtame pranešime Nr. 25, Lietuvos konsulas Pietų Afrikoje sulaukė bendrovės „Grybas“ pavyzdžių, kuriuos K. Račkauskui-Vairui plauti padėjo Lietuvos ir Pietų Afrikos prekybos santykiais suinteresuoti asmenys. Galima teigti, kad ši akcija prisidėjo prie prekybos santykių plėtojimo, nes po šios akcijos H. Katzenellenbogeno įmonė pateikė stambų užsakymą „Grybo“ bendrovei Lietuvoje.⁵³

Atsižvelgiant į aprašytus faktus, galima teigti, kad Lietuvos konsulas K. Račkauskas-Vairas skyrė daug dėmesio Lietuvos ir Pietų Afrikos Sąjungos prekybos ryšiams vystyti. Nepaisant kliūčių, prie kurių tam tikra prasme prisidėjo ir LR URM, buvo padarytas nemažas darbas mezgant ekonominius santykius, kurių rezultatai pradėjo ryškėti jau Lietuvos konsulato Pietų Afrikoje veiklos pabaigoje.

Reprezentacija ir informacijos apie Lietuvą sklaida

Nors Pietų Afrikos Sąjungoje gyveno nemažai lietuvių ar asmenų, turinčių lietuviškų šaknų, žinių apie Lietuvos valstybę Pietų Afrikoje buvo nedaug. Šis veiksnys apsunkino Lietuvos konsulato darbą, todėl iš Lietuvos atvykstantys svečiai buvo svarbūs siekiant paskleisti žinių apie neseniai susikūrusią valstybę. Vienas tokių atvejų – profesoriaus Kazio Pakšto apsilankymas Pietų Afrikos Sąjungoje. Iš išsamaus K. Račkausko-Vairo pranešimo sužinoma, kokiomis priemonėmis profesoriaus atvykimas buvo išnaudotas Lietuvos valstybės labui. Pirmiausia buvo organizuojamos K. Pakšto paskaitos. Lietuvos konsului pavyko surengti dvi paskaitas mokslo įstaigose: viena buvo skaitoma Pretorijos,

⁴⁹ 1931 12 31 Konsulato Pietų Afrikoje pranešimas Nr. 24, LCVA, f. 648, ap. 1, b. 45, l. 51–52.

⁵⁰ 1932 01 27 Konsulato Pietų Afrikoje pranešimas Nr. 25, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1274, l. 9.

⁵¹ 1931 12 31 Konsulato Pietų Afrikoje pranešimas Nr. 24, LCVA, f. 648, ap. 1, b. 45, l. 53.

⁵² 1932 01 27 Konsulato Pietų Afrikoje pranešimas Nr. 25, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1274, l. 8.

⁵³ *Ibid.*, l. 9.

kita – Stelenboso (*Stellenbosch*) universitete. Taip pat įvyko dvi viešos paskaitos Johannesburge ir Keiptaune, skirtos plačiajai visuomenei.⁵⁴ Šių paskaitų tikslas buvo bendrais bruožais pristatyti Lietuvą ir Baltijos valstybes bei pakeisti susidariusią nuomonę, kad Lietuva yra žydų kilmės asmenų valstybė, o jos kalba „esanti žydiška“.⁵⁵ Laiške Lietuvos pasiuntinybės Londone generaliniam konsului K. Gineičiui Lietuvos konsulas rašė, kad paskaitos pavyko, o jų dėka išaugo ir susidomėjimas Lietuva.⁵⁶

Antra, K. Pakšto vizito metu buvo pasitelktos žiniasklaidos priemonės. K. Račkauskas-Vairas, pats turėjęs artimą ryšį su spauda, puikiai suprato jos svarbą ir siekė palaikyti gerus santykius su Pietų Afrikos Sąjungos vietos spauda. Kaip skelbiama pranešime, Lietuvos konsului pavyko susitarti dėl kelių straipsnių apie Lietuvą paskelbimo vietos spaudoje. Be kelių pranešimų apie K. Pakšto kelionę po Afriką, buvo paskelbta ir informacinių straipsnių apie Lietuvos valstybę. Johannesburgo „Rand Daily Mail“ ir „Star“ publikavo pokalbį su K. Pakštu, kuriame jis atsakė į bendrus klausimus apie Lietuvą ir Baltijos valstybes. Keiptauno laikraščiai „The Argus“ ir „Cape Times“ paskelbė interviu su profesoriumi ir informaciją apie jo paskaitas.⁵⁷ Taip pat 1930 m. spalio 28 d. K. Pakštas kalbėjo Keiptauno radijo stotyje apie Lietuvą ir Baltijos valstybes.⁵⁸

K. Pakšto apsilankymas Pietų Afrikos Sąjungoje buvo įtrauktas ir į diplomatinis reikalus. Kaip teigiama Lietuvos konsulo pranešime, profesoriaus paskaitose dalyvavo nemažai įtakingiausių Pietų Afrikos Sąjungos diplomatinio korpuso atstovų bei kitus įtakingus postus užimančių asmenų: konsulų, burmistrų, senatorių, taip pat švietimo generalinis superintendantas, universiteto rektorius ir kiti, o paskaitų organizavimo procese dalyvavo ir Latvijos konsulas. Taip pat surengti oficialūs susitikimai su Norvegijos, Švedijos, Suomijos, Čekoslovakijos, Danijos, Latvijos, Belgijos ir Šveicarijos konsulais.⁵⁹

Vis dėlto plačiau apžvelgti šią Lietuvos konsulo veiklos Pietų Afrikoje dalį sunku dėl informacijos stokos. Šią temą tik šiek tiek papildė paties K. Račkausko-Vairo atsiminimai. Juose teigiama, kad skleisti propagandą apie Lietuvą padėjo Pietų Afrikos dienraščio iliustruotas priedas, kuriame buvo įdėti 37 vaizdai iš Lietuvos. Taip pat įvairioms įstaigoms buvo platinama propagandinė literatūra iš Lietuvos⁶⁰, o pats K. Račkauskas-Vairas prisidėjo skaitydamas propagandines paskaitas per radiją. Prisiminimuose rašoma, kad informacijos apie Lietuvą sklaidai reikšmingai pasitarnavo ir asmeniniai santykiai su vietos diplomatais. Lietuvos atstovas artimiausius santykius palaikė su Latvijos, Švedijos, Norvegijos, Suomijos, Ispanijos ir Argentinos konsulatais.⁶¹

Apžvelgus K. Račkausko-Vairo parengtą pranešimą apie K. Pakšto apsilankymą Pietų Afrikos Sąjungoje ir jo paties publikuotus prisiminimus, atrodo, kad buvo siekiama išgauti

⁵⁴ 1930 05 12 Lietuvos konsulo Pietų Afrikoje pranešimas Nr. 4, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 996, l. 5.

⁵⁵ Aleksandravičius, *Karklo diegas: pasaulio lietuvių istorija*, 348.

⁵⁶ 1930 11 05 privatus ir konfidencialus K. V. Račkausko laiškas Gineičiui, Venclovų namai-muziejus, f. A-K.V.-1, AC2/15, GEK10395, l. 2.

⁵⁷ 1930 05 12 Lietuvos konsulo Pietų Afrikoje pranešimas Nr. 4, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 996, l. 4.

⁵⁸ *Ibid.*, l. 6.

⁵⁹ *Ibid.*, l. 5–6.

⁶⁰ Vairas-Račkauskas, „Lietuvos konsulatas Pietų Afrikos Respublikoje“, 6.

⁶¹ *Ibid.*, 6.

kuo daugiau įvairiapusės naudos iš svečių, atvykusių į Pietų Afriką, o šiems išvykus – tęsti propagandą pasitelkiant turimas žinias. Iš archyvinės medžiagos sužinoma, kad Lietuvos konsulatas nesulaukdavo daug svečių iš Lietuvos, juolab iš akademinės ar visuomeninės aplinkos. Įdėtos pastangos į K. Pakšto vizito vieštinimą ir susitikimus su plačiąja visuomene bei vietos valdžios ir užsienio valstybių diplomatinio korpuso atstovais rodytų siekį sukurti kuo geresnį Lietuvos įvaizdį ir, tuo pasinaudojant, užmegzti glaudesnius ekonominius, kultūrinius, diplomatinius santykius su įtakingiausiais vietos asmenimis. Vis dėlto reikia pažymėti, kad šią išvadą leidžia daryti tik vienas dokumentas ir nedidelė publikuotų K. Račkausko-Vairo prisiminimų dalis, todėl į ją reikia žvelgti itin kritiškai.

Susipažinus su šiuo metu turimais duomenimis ir siekiant apžvelgti bendrą K. Račkausko-Vairo veiklą einant konsulo pareigas, pasigendama didesnio dėmesio lietuvių bendruomenei ar reprezentacijos ir informacijos apie Lietuvą sklaidai. Lieka neaišku, ar to priežastis gali būti prarasta arba kol kas neaptikta archyvinė medžiaga, ar paties konsulo nepakankamas dėmesys šiems klausimams. Žinoma, reikia turėti omenyje, kad Lietuvos konsulatas Pietų Afrikoje veikė tik dvejus metus, todėl kai kurioms sritims taip pat galėjo nepakakti dėmesio dėl trumpo konsulato gyvavimo laikotarpio.

Paties K. Račkausko-Vairo diplomatinė tarnyba baigėsi ne itin sklandžiai. 1932 m. liepos 9 d. laiške teigiama, kad K. Račkauskas-Vairas po konsulato likvidavimo (konsulatas likviduotas 1932 m. pradžioje) dar nebuvo grįžęs į Lietuvą ir svarstoma jam iškelti bylą.⁶² Vėlesni duomenys parodys, kad jam buvo iškelta finansinė byla dėl pinigų pasisavinimo. 1932 m. pabaigoje siūlyta išaldyti visą turimą K. Račkausko-Vairo turtą visuose Kaune esančiuose bankuose⁶³, o neilgai trukus ir iškelta finansinė byla. 1933 m. liepos pradžioje spaudoje pranešta apie buvusio konsulo areštą.⁶⁴ Taigi, K. Račkausko-Vairo diplomatinė tarnyba baigėsi kartu su Lietuvos konsulato Pietų Afrikoje uždarymu.

Nors Lietuvos konsulatas Pietų Afrikos Sąjungoje veikė tik dvejus metus, 1932 m. atidarytas Lietuvos garbės konsulatas Johanesburge, kuris veikė iki pat 1940 m. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, diplomatiniai santykiai su Pietų Afrikos Respublika buvo atkurti tik 1991 m. ir ten paskirtas ambasadorius.

Išvados

Apžvelgus ir ištyrus 1930 m. įkurto ir dvejus metus veikusio Lietuvos konsulato Pietų Afrikos Sąjungoje, Keiptauno mieste, ir ten paskirto konsulo veiklą, ją galima suskirstyti į kelias grupes. Pirmiausia, K. Račkauskas-Vairas rengė pranešimus LR URM apie Pietų Afrikos vidaus ir užsienio politiką. Šiuos konsulo pranešimus galima suskirstyti į dvi grupes: bendrųjų žinių ir specifinių temų. Pirmajai grupei priklausančiuose pranešimuose pateikiama bendra informacija apie Pietų Afrikos Sąjungos švietimą, krašto apsaugą, ryšio priemonių tinklą, transportą, žemės ūkį. Antrajai grupei priklausančys pranešimai

⁶² 1932 07 09 Kazio Bizausko laiškas Petrui Klimui, LCVA, f. 383, ap. 1, b. 1300, l. 356.

⁶³ 1932 11 11 Kazio Bizausko laiškas Jonui Navickui, LCVA, f. 383, ap. 1, b. 1301, l. 240.

⁶⁴ „V. K. Račkauskas areštuotas“, *Amerikos lietuvis*, 1933 liepos 8, nr. 27, 4, https://spauda2.org/amerikos_lietuvis/archive/1933/1933-07-08-AMERIKOS-LIETUVIS.pdf.

buvo skirti tik vienai konkrečiai struktūrai nagrinėti, juose pateikta informacijos apie jos darbuotojus, administraciją, įrangą, atlyginimus ir kita.

Antra, K. Račkauskas-Vairas mezgė ir palaikė ryšius su vietos lietuvių bendruomene, siekė palengvinti jų gyvenimo svečioje valstybėje sąlygas. Jis pasirūpino, kad Pietų Afrikoje gyvenantys piliečiai ir nepilnamečiai, kilę iš Lietuvos, turėtų galimybę užsiregistruoti Lietuvos konsulate, ir taip palengvino sąlygas jiems išvykti ir atvykti į Pietų Afriką. Konsulas taip pat padėjo Johannesburgo lietuviams susiburti į Pietų Afrikos lietuvių draugiją ir organizuoti šios draugijos veiklą pagal JAV modelį, taip skatindamas lietuvių bendruomenę labiau įsitraukti į visuomeninę veiklą ir siekdamas pakelti jų intelektualinį lygį.

Trečia, konsulas mezgė prekybos ryšius su įvairią produkciją gaminančių įmonių atstovais, siekė tartis dėl prekybos Pietų Afrikoje audiniais, kartonu, gintaro gaminiais, saldainiais, džiovintais ir marinuotais grybais, raugintais agurkais ir kt. Jis užmezgė ryšius su įmonėmis „Lawrence & Co.“, „Cherry“, „Patlansky Bros.“, „Van der Byl“, H. Katzenellenbogeno, H. Hillmano įmonėmis, siekė įsteigti Lietuvos–Afrikos importo ir eksporto bendrovę.

Ketvirta, K. Račkauskas-Vairas siekė skleisti informaciją apie Lietuvos valstybę. Pasinaudodamas K. Pakšto atvykimu, jis suorganizavo viešas paskaitas Johannesburge ir Keiptaune, kurių tikslas buvo bendrais bruožais pristatyti Lietuvą ir Baltijos valstybes plačiajai visuomenei. Konsulas taip pat organizavo susitikimus su vietos spaudos ir įvairių valstybių diplomatiniais atstovais, platinė propagandinę literatūrą iš Lietuvos ir pats skaitė propagandines paskaitas per Pietų Afrikos vietos radiją.

Literatūra

Aleksandravičius, Egidijus, *Karklo diegas: pasaulio lietuvių istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013.

Čypaitė-Gilė, Dovilė, „Išvykstu, nes ten gyvena mano sužadėtinis.“ Žydų emigracijos iš tarpukario Lietuvos priežastys“, in *Migracija: sampratos ir patirtys*, sud. Margarita Matulytė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2022.

Povilaitis, Bronius, *Lietuvos žemės ūkis 1918–1940*, 2-asis leid. Vilnius: Tėvynės sargas, 1997.

Tomkus, Petras, „Afrikos įvaizdis Lietuvoje 1918–1940 metais“, in *Visuotinė istorija Lietuvos kultūroje: tyrimai ir problemos*. Vilnius: Versus aureus, 2004.

Viktorija JOCYTĖ-BESPALOVA

Vytautas Magnus University, Lithuania

THE ACTIVITIES OF LITHUANIAN CONSUL,
KAROLIS RAČKAUSKAS-VAIRAS, IN SOUTH AFRICA (1930–1932)

Summary. The article presents the activities of Karolis Račkauskas-Vairas (1882–1970), a public figure, writer, translator, and diplomat, during his service in the diplomatic corps from 1930 to 1932 as a consul in the newly established Lithuanian consulate in the Union of South Africa. Based on archival materials, periodicals, and historiography, the study highlights the main activities of the Lithuanian diplomat. The article discusses key areas of his work, including maintaining connections and providing assistance to Lithuanian emigrants, fostering trade relations, promoting information about Lithuania, and preparing reports for the Ministry of Foreign Affairs. The reports prepared by Karolis Račkauskas-Vairas were a crucial source of information for this article, offering valuable insights into the daily life and responsibilities of the consul in South Africa.

Keywords: Karolis Račkauskas-Vairas, Lithuanian Consulate in the Union of South Africa, Lithuanian diplomatic service.